

РЕГИОНАЛНИ ЦЕНТАР ЗА ТАЛЕНТЕ У ВРАЊУ

**ГОВОР ВЛАСОТИНАЧКОГ СЕЛА
ДОЊЕГ ДЕЈАНА**

аутор:

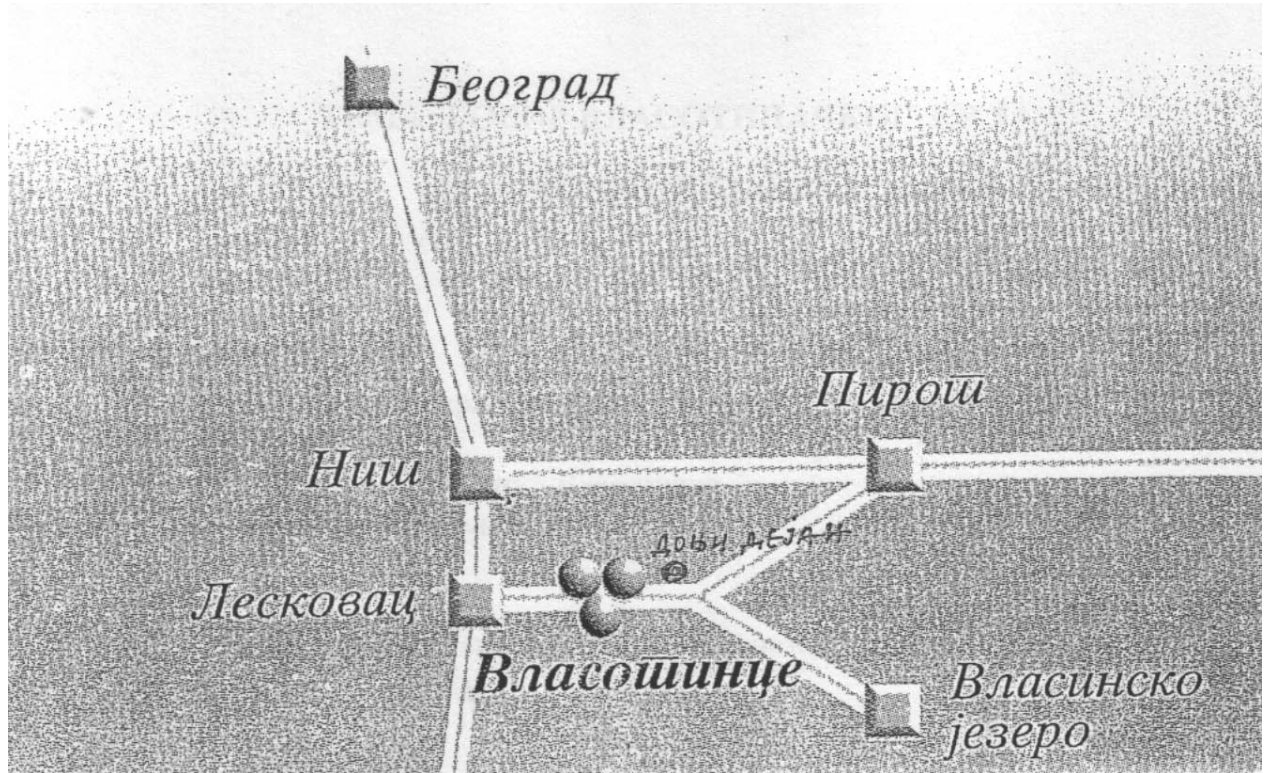
Филип Крстић, ученик 1. разреда Гимназије, „Стеван Јаковљевић“

у Власотинцу

ментор:

Сузана Пешић, проф. српског језика и књижевности

Власотинце, 2012.

ТЕМА: ГОВОР ВЛАСОТИНАЧКОГ СЕЛА

ДОЊЕГ ДЕЈАНА

Аутор:

Филип Крстић, ученик првог разреда Гимназије „Стеван Јаковљевић“, Власотинце

Ментор:

Сузана Пешић, професор српског језика у Гимназији „Стеван Јаковљевић“, Власотинце

Резиме

Призренско-тимочки говори су у својој историји имали другачији развојни пут од осталих штокавских говора и зато имају и у акцентуацији и у деклинацији особине које други штокавски говори не познају. Проучавање говора овог краја започео је Александар Белић.

Говор села Дејана налази се на самој граници два говорна типа, односно, на линији која благо раздваја два говорна типа- сврљишко-заплањски и призренско-јужноморавски, мада у свој највећем обиму говор Дејана се утапа у сврљишко-заплањски тип.

Говор Дејана, као и његове околине, карактерише:експираторни акценат, односно, један акценат, непостојање инфинитива и глаголског прилога прошлог, грађење футура I конструкцијом – помоћни глагол + да+ презент, двојаки облици имперфекта. У вокалном систему има глас више, а то је полугласник в. У консонантном систему гласови Х и Ф су нестали, али се јавља нови глас, африката S (дз).

Кључне речи: призренско-тимочки дијалекат, сврљишко-заплањски говор, говор села Дејана, гласовни системи, акценат, морфолошке одлике

Summary

Prizren-Timok says in its history had a different development path than other štokavskih speech and therefore have the accentuation and in declination features that others do not know štokavski says. The study of speech in this region began Aleksandar Belic.

Speech Dejana village is situated on the border between the two types of speech, ie, the line that gently separates the two types of voice-Svrljig-Zaplanjska and Prizren-Southern, but in its fullest extent speech Dejana lost in Svrljig Zaplanjska-type.

Speech by Dejan and his environment, characterized by expiratory accent, that is, one focus, lack of the infinitive and past tense items, building and construction of the future tense - auxiliary verb + to + present tense, ambivalent forms of imperfecta. The vocal system has a voice more, and to the semivowel b. The consonant system of H and F voices are gone, but there is a new voice, ½affricate (dz).

Keywords: Prizren-Timok dialect, Svrljiska Zaplanjska-speech, speech villages Dejana, voice systems, the stress, the morphology of the

ГОВОР ВЛАСОТИНАЧКОГ СЕЛА

ДОЊЕГ ДЕЈАНА

УВОД

Више је разлога који су ме определили да своја интересовања за језичка питања усмерим на говор села Доњег Дејана (у даљем тексту Дејана), села које је узводно уз Власину, седам километара удаљено од Власотинца.

Прво, у том селу су живели моји преци, тамо још увек постоји породична кућа са лепом окућницом поред пута који повезује Власотинца и Црну Траву, односно, Власотинце, Бабушницу и Пирот. Ту је, скоро поред куће, и река Власина и мени су увек драги одласци у моје село, посебно у летњем периоду. Друго, у селу Дејану (поред Власотинца и Власинског језера) сваке године се одржава Међународни научни скуп социолога и других научних истраживача који се баве проблемима села и сељака, па сам, у том смислу, чуо да је име села Дејан једино и јединствено у Србији, односно да нема ниједног села у Србији са таквим именом.

Када је у питању име Дејан, навешћу једну од легенди по којој је село добило име. Драгутин Ђорђевић¹ је забележио легенду по којој се војвода Дејан “тукао на збеговима са Турцима код Бољара” . Он напомиње да се овде мисли на борбе браће Дејановића, који су држали ове крајеве. Забележено и предање по коме је насеље Бољаре основано после Косовске битке и да је име добило од бољара - војника, који су се са војводом Дејаном враћали са Косова. Пошто их је овде затекла јака зима и велики снег, ту су се зауставили и основали насеље. За ову легенду везан је и настанак и име села Дејан² (2. стр. 355).

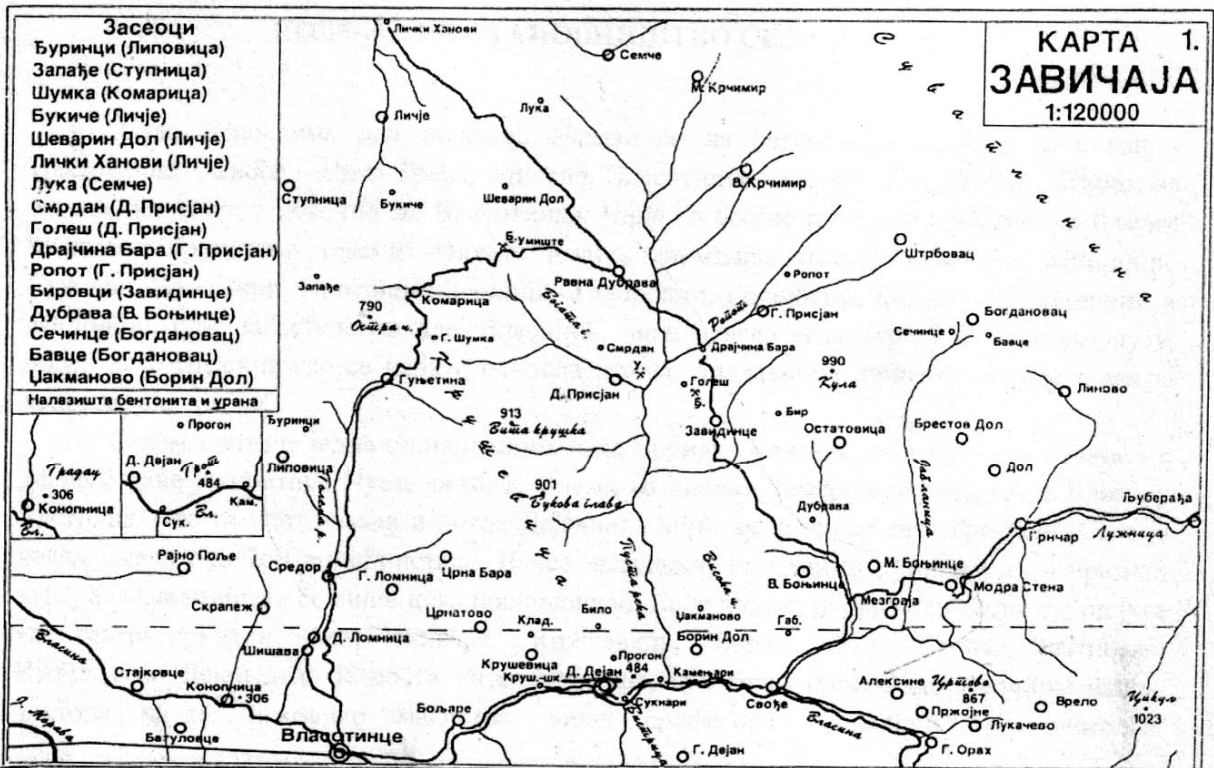
Упознајући одлике призренско-тимочког дијалекта и типове призренско-тимочких говора као што су: призренско-јужноморавски, сврљишко-заплањски и тимочко- лужнички говор, мени се учинило да се говор села Дејана налази на самој граници два говорна типа, односно на линији која благо раздваја два говорна типа – сврљишко-заплањски и

¹ Драгутин М. Ђорђевић, *Лесковачки зборник*, XII 1972. стр. 167.

² Исто, стр. 355.

призренско-јужноморавски, мада у свом највећем обиму говор Дејана се утапа у сврљишко-заплањски говорни тип.

У овом раду предмет проучавања биће место говора села Дејана на језичкој карти призренско-тимочког дијалекта као и главне карактеристике и особности тог говора.

ПОЛОЖАЈ И СТАНОВНИШТВО СЕЛА ДЕЈАНА

Село Дејан има леп положај. Налази се на регионалном путу Лесковац – Власотинце – Свође – Црна Трава, односно, Власотинце - Свође - Бабушница - Пирот, на седмом километру источно од Власотинца. Чине га бројне раштркане махале на благим падинама брдовитог терена. Махале имају занимљива имена: Цекинци, Мишинци, Сукнари, Камењари, Прогонци, Зеринци, Тодоровци, Грујчовци, Билци и др. Цекинци и Мишинци, или, за остале махале, Власинци, чине центар села, јер су на главном путу, поред реке Власине где се налази основна школа, продавница, понекад кафана и месна канцеларија.

Селом протиче једна од најлепших река Србије - Власина, а ту су и две речице - с десне стране је притока Пуста река, а с леве, са висова Чемерника улива се у Власину Бистрица. Све то употпуњава и поток Дејанчина који често преко лета пресуши. Село је некад имало око 260 домаћинстава. Данас, нажалост, има много руинираних и празних кућа, а становништво се више него преполовило. Села којима је окружен Дејан су, од југа ка северу, Равни Дел, Бољаре, Крушевица, Борин Дол, Свође, Златићево.

Иначе, село Дејан дало је доста интелектуалаца, пре свега просветних радника: једног доктора наука, неколико магистара, више професора и велики број учитеља.

КРАТАК ОСВРТ НА КАРАКТЕРИСТИКЕ

ПРИЗРЕНСКО-ТИМОЧКОГ ДИЈАЛЕКТА

Назив: Призренско-тимочки говори су овај назив добили на основу географског критеријума, као и остали говори у нашој дијалектологији. Епоху дијалектологије код нас отворио је Александар Белић проучавањем говора овог краја. Осим овог назива, у нашој дијалектологији постоје и други називи за ове говоре: шопски, торлачки говори, говори југоисточне Србије и сл.

Границе: Призренско-тимочки говори обухватају штокавске екавске говоре југоистичне Србије и једног дела Косова и Метохије, затим говоре у долини Велике Мораве, у Шумадији и околини Београда, где се у 18. и 19. веку доселило становништво са ових простора, које до данашњег дана није

у потпуности напустило свој дијалекат. Сам назив указује да се ови говори простиру од Призрена на југу, до Тимока на северу. Источна граница полази нешто јужније од Зајечара, иде државном границом између Бугарске и Србије на југу до Македоније и Србије ка Призрену и Ђаковици, а

одатле преко Косова до Сталаћа, потом преко Ртња избија на Тимок.

Заједничке особине: По својим заједничким особинама говори призренско тимочке области заузимају посебно место у оквиру штокавских говора. То место они обезбеђују двома значајним групама особина- великим бројем архаизама и низом иновација, које нису обичне у осталим српским говорима.

ФОНЕТСКЕ ОДЛИКЕ

1. У архаизме спадају:

а. Чување полугласника (в)

На месту старих полугласника, а и новијег, ови говори имају посебну фонему која се бележи знаком Ђ (или окренуто е), а изговара се као вокал напрегнуте артикулације боје вокала.

а. Његов изговор најтипичнији је под акцентом: *мѣгле, дѣске, дѣн, једѣн, рекѣл*. Кад није под акцентом, онда се отвара и његов изговор приближава се вокалу а: *магла, ваздан*;

б. Чување вокалног л или његов рефлекс другачији од рефлекса осталих штокавских говора:

Вокално л – *глта, слза, слнце, жлна*;

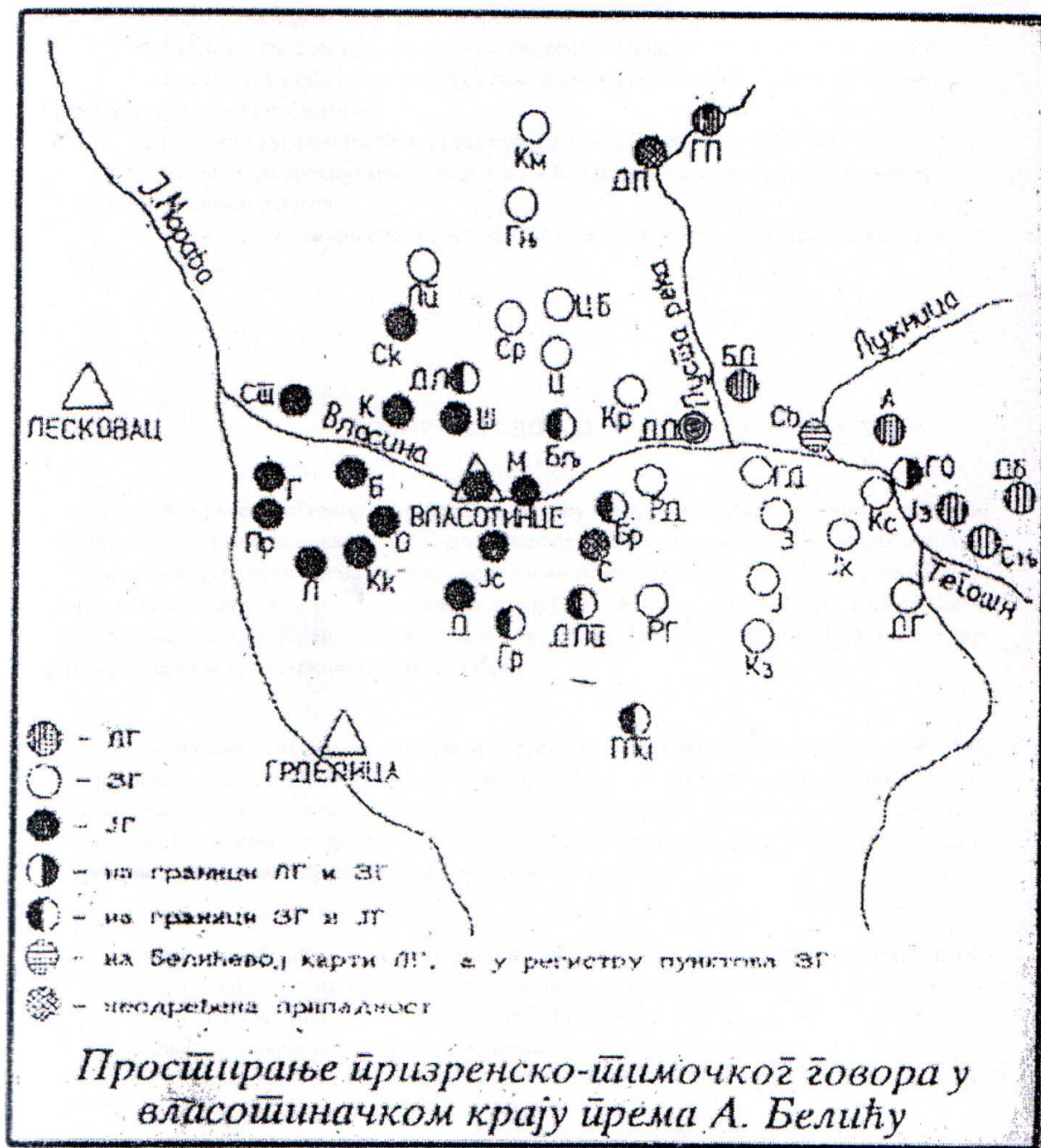
Вокално л > лѣ – *вљна, дљжан, слѣнце, цљза*;

Вокално л > лу – *слуза, слунце, слуба*

У свим овим говорима налазимо и рефлекс у, како је и у стандарду.

По овој особини говори призренско-тимочке области међусобно се разликују. Тимочко-лужнички чува вокално л, мада у лужничком налазимо и лѣ, сврљишко-заплањски има лѣ у свим или само у одређеним позицијама, док призренско- јужноморавски уз редовно у на месту старог вокалног л у одређеним позицијама има супституент лу.

2. Остале одлике ових говора које су се развиле до почетка 13. века повезују ове говоре са осталим штокавским говорима.

3. Остале заједничке особине су:

а. Екавски рефлекс јата доследно: *несам, неси, неје*;

б. Постојање африкате s: *свезда, сид, сџдњи, сида*;

в. Губљење спиранта х из гласовног система: *аљина, ајдук, стреја, ора, стра*;

г. Уместо х, у хијату се развијају гласови ј и в, а јавља се и супституент

к: смеј, стреја, мува, тепик, Тикомир;

д. Губљење сугласника Ф и појава супституента В: вабрика, кова, шев;
ђ. Нестабилна артикулација сонаната Ј и В, тако да често испадају:
еде, смее се, сеал, твои, остаи, ропсто;

е. Финалне сугласничке групе -ст, -зд, -шт, -жд упрошћавају се: прс,
радос, гроз, прит, веш, даж.

ГОВОР СЕЛА ДОЊЕГ ДЕЈАНА³

Већ је речено да говор села Дејана, у оквиру призренско-тимочког дијалекта, својим фонолошким и морфолошким особинама припада сврљишко-заплањском говорном типу и стоји на самој граници према призренско-јужноморавском говору. Та граница која раздваја ова два говорна типа иде, од југа ка северу, од Козила, Равне Горе, Равног Дела, Манкићева, Доњег Дејана, Бориног Дола, па према Заплању и селима Црнатово, Црна Бара, Гуњетина, до Комарице и Равне Дубраве.

Именоване говора и утврђивање границе међу њима, на основу теренских истраживања, одредио је Александар Белић почетком 20. века. По њему, граница између јужноморавског и заплањског говора пружа се на линији Брезовица – Бољаре – Д. Ломница. Села која се налазе источно и североисточно од ове линије (Равни Дел, Крушевица, Црнатово, Црна Бара) део су заплањског говора⁴.

Говор села Дејана, па и свих говора призренско-тимочког дијалекта, није данас онакав какав је био у време Белићевих истраживања. Под утицајем школе, мас-медија, као и комуникација са припадницима других дијалеката, говор се мења. Потпуније истраживање би показало да постоји мешавина локалних и књижевних норми, као и мешавина јужноморавског и заплањског говора. У Дејану се каже: *ишъл, дошъл*, а у оближњем Бољару: *ишеја, дошеја*. Али у Бољару се може чути и *ишъл, дошъл*- као утицај досељеника из заплањског говорног подручја.

³ У даљем тексту, уместо пуног назива села Доњи Дејан, употребљаваће се назив Дејан

⁴ Александар Белић, *Дијалекти источне и јужне Србије*, Београд, 1905. стр. 254.

Неке опште карактеристике говора Власотинца и његове околине су:

експираторни акценат, односно један акценат без квалитета и кавантитета, непостојање инфинитива, глаголског прилога прошлог, грађење футура првог конструкцијом - помоћни глагол + да + презент, и двојаки облици имперфекта. На пример уместо инфинитива у употреби је да + презент, или само презент без да (*немој плачеш*); сличне промене су захватиле и будуће време: *ће бије, ће ни потепа*. Компарација се гради са ПО и НАЈ: *поубав, најубав*. Присутна је и удвојена употреба личних заменица: *мене ми се тој не свиђа, тебе ти тој не одговара*. Што се тиче деκлинације, постоји номинатив, општи падеж и вокатив. Значења падежа одређују предлози: *од кућу, до кућу, код Марка, на Марка*.

ГЛАСОВНИ СИСТЕМ ГОВОРА СЕЛА ДЕЈАНА

Гласовни систем овог говора је исти као и на осталом простору призренско тимочког језичког дијалекта. У вокалном систему има један глас више, а то је полугласник *ʋ*, који ће у тексту бити означаван апострофом. У консонантном систему нестали су гласови Ф и Х, али зато овај говор на целом простору има глас више, а то је африката *s* (дз).

Вокали: И У
 Е О
 ʋ
 А

Полугласник има гласову вредност муклог А. Он је слоготворан као и сви остали вокали: *врабџц, дџн, сџн, котџл*.

Глас Р је такође слоготворан и то у свим положајима:
-у иницијалном положају: *рж, рмбам, рчкам*;
-у медијалном положају: *грмен, дрво, цврс, црвик*;
-у финалном положају: *вр, навр, увр, простр (аорист)*.

Некадашње слоготворно *Л* у дејанском говору није слоготворно, а слоготворно је у суседном селу Свођу, које припада тимочко-лужничком говорном типу: *вна, клнем, жлица.*

Међутим, уз ово *Л* развио се полувокал у сврљишкој говорној зони, па и у говору Дејана и тај полувокал је слоготворан: *сл'нце, сл'пц, сл'ба* и сл. (У јужноморавској зони имамо: *слунце, слупац, слуба*). А у оба ова говора (јужноморавски, сврљишко-заплањски) имамо појаву да се уз ово *Л* развио глас *И*: *длина, длибок, или* *У*: *жљуна, жључка.*

Као што је речено фонетски систем овог говора карактерише:

- Постојање полугласа који можемо обележавати и апострофом: *т'г, д'н, нес'м, од'мна, с'г.*
- Запажа се тенденција вокализације: *к'кво-какво, с'с- сас (с воду-сас мајку).*
- Карактеристична је и употреба речца за појачавање значења: *да ли си га па купил, терамо си шалу, ће си оратимо, живују си.*
- Ту је и скраћивање речи у говору: *шће работиш, исна ли (је л` истина).*
- Присутан је и двоглас *с (дз)*: *свирка, свиска.*
- Одсуство слугласника *Х*: *леб, с леб, али се чује и хвала.*
- Присутно је испадање сугласника на крају речи: *крс, цврс, прс, пос;*
- Одсуство гласа *Ф* и његова замена са *В*: *ћев ти навам, ћев ти натам, вењер, али се чује и фењер.*
- Карактеристична је и широка употреба деминутива: *столичка, вркњичка, собиче, њивче...*

И говор Дејана има међусобну замену вокала - вокал *А* замењује се вокалом *О* и обрнуто. Замена вокала *А* вокалом *О* забележена је у речима: *поприка, могоаре, собор, соплитам се, сомун.* Обрнута замена је у следећим речима: *матика, шатка, гамила.*

тамно,

тамнина,

тамница.

Јотовање

У овом говору јотовање није у потпуности извршено, већ само делимично. Јотовање групе ДЈ налазимо код именица: *вођа, грађа, крађа, међа, пређа, ређнина, рођак, свађа, дунђерин*; код придева: *говеђи, медвеђи, туђи*; код глагола: *глођем, зарађујем, ређам, свађам...* Јотовање није извршено код трпног глаголског придева: *виден, куден, погоден, саден, суден, граден, краден*. Није извршено јотовање ни код глагола: *доћи и наћи: појдем, дојдем, најдем, зајдем* и слично. Исто тако јотовање се не врши код придева чија се основа завршава на Д, пошто је у овом говору описни компаратив: *поблед, помлад, потврд* и др. Група ЗЈ јотовала се код неких глагола: *вржем, кажем, мажем, режем*, а код трпних придева нема јотовања: *везен, газен, мазен, пазен*. Група ЛЈ дала је јотовање код именица: *веселе, воља, гоља, зеље, поље, сељак*; код придева: *багаљив, горчиљав, каљав, брљив*; код глагола: *врљам, мељем, дељем*; код трпног глаголског придева: *врљен, али и – волен, солен*. Јотовање са Л у овим примерима скоро да није вршено: *гробје, здравје, дрвје, дробен, заробен, оставен, правен*.

МОРФОЛОГИЈА

Именице

“У науци о језику када се говори о призренско-тимочком говору, сматра се да он има само један зависни падеж, а то је акузатив, који замењује све остале падеже. Међутим, ако се мало више удубимо у овај говор, може се приметити да има доста остатака датива, па и генитива. Такође је и нормална употреба независног падежа вокатива и он никада није једнак номинативу и има своје посебне наставке. Тај падеж назива се општи падеж и има га код именица мушког рода које се завршавају на сугласник или на самогласник О, а означавају нешто живо”.⁵

Тако, чини се да имамо употребу генитива у примеру: *Узел сам од човека трнокоп*, а прави акузатив у примеру: *Видел сам човека*.

Употреба датива је чешћа у говорној ситуацији, мада може бити замењена и предлогом НА, па се каже: *Дај човеку туј секиру*. Као и са предлогом: *Дај на човека туј секиру*.

⁵ Исто, стр. 421.

Локативно значење у овом говору изражава се помоћу предлога ЗА:
Вревим ти нешто за Мирка, или – Вревим ти нешто од Мирка.

Акценат именица

Акценат у овом говору је један, и то експираторни, оштар и кратак и може стајати на било ком слогу. Именице средњег рода се не мењају по падежима, али именица дете може имати датив. На пример: *Дајте детету да једе.* И збирна именица деца може имати општи падеж: *Припази моју децу докле се ја не врнем.* Облик датива могу имати и друге именице и то најчешће у пословицама: *Стоји му ко пилету сиса. Стоји му ко магарету седло.*

Придеви

Поређење описних придева је аналитичко помоћу предлога ПО:
добар, подобар, најдобар; лош, полош, најлош; црн, поцрн, најцрн...
Придев бољи овде је као позитив и има поређење – бољи, побољи, најбољи, а може и у овом облику: бољ, побољ, најбољ. На пример: *Ја сам побољи ђак од њега.*

Заменице

Личне заменице мало се разликују у промени по падежима од промене у књижевном језику. На пример:

ЈА – генитив: *Од мене ли најде да узнеш?*

датив: *Мене да ми дадеш!*

акузатив: *Донесе ли нешто и за мене?*

Мене ме само задиркују деца.

ТИ – генитив: *До тебе нешто дојдо.*

Еве идем куде тебе.

датив: *Тебе ћу дадем. Тебе ти казујем.*

акузатив: *Видо те кад пројде.*

Тебе те гледам и не могу да се начудим.

ОН, ОНА, ОНО – генитив: *Од њега сам узел матику. Од њу сам тој чул.*

датив: *Њему му прво дадо.*

акузатив: *Ене га куде иде. Њу сам јучер срел.*

Ево једног примера присвојне заменице⁶:

Н. мој брат	Н. њојан девер
ОП. ⁷ мојега брата	ОП. њојнога девера
Д. мојему брату	Д. њојному деверу
В. мој брате	В. -

Глаголи

Глаголски систем у говору Дејана, као и на простору југоисточне Србије није претрпео битну промену у односу на стандардни језик. „Штавише неке облике је развио, као што су аорист и имперфекат, тако да су они у већој употреби него што је то случај у многим говорим зонама нашег језика. Неки наши говори скоро да су изгубили аорист и имперфекат, на пример, војвођански говори. И остали облици су сачувани, сем инфинитива и глаголског прилога прошлог који су потпуно нестали...“⁸

Пример: глагол жмим (од гл. жмурити)

- <u>Презент</u> :	жмим	жмимо	- <u>Инфинитив</u> :	жмурити
	жмиш	жмите		
	жми	жму		

- <u>Императив</u> :	-	жмимо	- <u>Аорист</u> :	жма	жмамо
	жми	жмите		жма	жмасте
	нека жми	нека жму		жма	жмаше

- <u>Имперфекат</u> :	жмао	жмаоомо	- <u>Радни гл. придев</u> :	
	жмаше	жмаосте		жмал, жмала, жмало
	жмаше	жмаоше		жмали, жмале, жмала

-Глаголски прилог садашњи: жмејећи.

⁶ Називе падежа ћемо обележавати почетним великим словом.

⁷ општи падеж

⁸ Недељко Богдановић- Јордана Марковић, *Практикум из дијалектологије*, Филозофски факултет у Нишу, Ниш, 2000.

-Футур: ћу жмим ће жмимо
 ће жмиш ће жмите
 ће жми ће жму

-Перфекат:
 жмал сам жмали смо
 жмал си жмали сте
 жмал је жмали су

У судедним селима, западно и јужно од Дејана, посебно у јужноморавској зони овај глагол (и слични глаголи) гласи: жмијем (спијем).

ПОСЛОВИЦЕ, УЗРЕЧИЦЕ, ЗДРАВИЦЕ И КЛЕТВЕ

које се често чују и данас у говору села Дејана

У наредном делу текста навешћемо део народног блага - пословице, узречице, здравице, клетве, које можемо чути на овом говорномј подручју, а које су послужиле као део грађе, односно као примери за претходно наведене дијалекатске одлике.

Пословице и узречице:

Јед'н памет за лето, јед'н за зиму.

Уста да имаш, језик да немаш.

Не мож' воду да му донесе. (Опн'ци да му собује).

Нема убава баба и мирна деца.

Рани куче да те изеде.

Ако се не повали, кућу ће си упали.

Ће ги увати на легало.

Ће роди мечку. Пуца на високо.

Д'н и комат. Неје сваки д'н Велигден.

Наш'л па заш'л.

Још му литка памет.

Од коца глава не боли.

Кад се сиромах зажени и тупан се ицепи.

На вр' ми језик. Клин се с клин искарује.

Изел од кокошку ногу.

Шаљиве узречице: Неће, неће па стане. Алал ти вера, срам те било.
Нема га нема, па се изгуби. Та глава неје за две ноге.
Ако је млада, само нек је убава. На мртво куче нож вади.
На лошо мана нема. Човек падне с крушку па се одмори.
Млад ко роса у пладне.

Шаљиве здравице: Да смо живи и здрави, куј што нема нек си набави; куј дава да му се не познава; куј пије да му ништа није; сачувај боже од бесне жене, ћорави сокаци, и дебели чебрњаци.

Клетве: Пусто му остало; Ог'њ га изгорел; Гром га убил; Никад да не дође;
Синуло па га утепало; Тамо њему; Чума га утепала; Језик дабогда преапал.

Закључак

Говор села Дејана, чини се, ближи је књижевном језику од лужничког и јужноморавског говора. Он данас није онакав какав је био у време Белићевих истраживања. Под утицајем школе, мас-медија и комуникација са припадницима других дијалеката говор се мења. Присутна је мешавина локалних и књижевних норми, као и мешавина и утицај јужноморавског и лужничког говора на говор сврљишко-заплањске зоне. Појава балканизама довела је до неких иновација и у овим говорима па и у говору села Доњег Дејана: одсуство облика инфинитива, аналитичка компарација и деклинација, удвојена употреба личних заменица, значења падежа одређују предлози. Фонетски систем карактерише постојање полугласа.

Литература:

1. Александар Белић, *Дијалекти источне и јужне Србије*, СКЗ, Београд, 1905
2. Павле Ивић, *Дијалектологија српскохрватског језика*, Нови Сад, 1956.
3. Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик*, Београд, 1970.

4. Недељко Богдановић- Јордана Марковић, *Практикум из дијалектологије*, Филозофски факултет у Нишу, Ниш, 2000.
5. Др Асим Пецо, *Преглед српскохрватских дијалеката*, Научна књига, Београд, 1985.
6. Стојан Коцић, *Говори југоисточних Србијанаца*, Власотиначки зборник 3, Народна библиотека „Десанка Максимовић“ Власотинце, 2009.